

Юрій Нікітін

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА РОБОТА ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. (на прикладі Полтавщини, Харківщини та Чернігівщини)

Розкривається ступінь участі органів міського самоврядування Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у розвиток театрального-концертного руху та музейної справи у другій половині ХІХ ст. Показані чинники, які впливали на діяльність театральних труп та музичних колективів. Серед них найважливішими були: скромні фінансові можливості самоврядних інституцій, ставлення офіційної влади до української культури та нерозуміння частини гласних значення і ролі культурно-просвітницької роботи серед міського населення.

Указано, що переважна більшість міського населення була позбавлена можливості долучатися до ознайомлення з кращими зразками театального та музичного мистецтва. Показано, що стаціонарні театри діяли в основному у губернських містах. Муніципальні структури при можливості надавали приміщення театрам і музичним колективам та поширювали інформацію про їхню діяльність серед населення. Встановлено приблизний репертуар, акторів, музикантів, які були найпопулярнішими серед містян зазначених регіонів. Показано роль культурницьких заходів на формування художнього смаку містян та своєрідного соціокультурного середовища в містах. Висвітлена роль громадськості і меценатів при реалізації культурно-просвітницької роботи.

Доведено, що розвиток музейної справи у досліджуваних регіонах практично повністю залежав від громадської ініціативи. Встановлено хронологію створення музеїв на теренах Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині ХІХ ст. Показано роль не чисельних музейних установ у культурному житті міст, а також основні напрямки їхньої діяльності. Доведено, що культурно-просвітницька робота в містах Лівобережної та Слобідської України у другій половині ХІХ ст. здійснювалася за залишковим принципом.

Ліберальні реформи другої половини ХІХ ст. сприяли формуванню в активної частини міських громад бажання запровадити практику увічнення видатних особистостей або подій. Така «ініціатива» не завжди подобалася центральній владі і місцевим чиновникам, бо інколи суперечила офіційній ідеології.

Ключові слова: Лівобережна, Слобідська Україна; реформи; міське самоврядування; меценати; театри; музеї.

Сучасний період розбудови незалежної Української держави характеризується вирішенням важливої проблеми державотворення – формування нової по суті системи місцевого самоврядування, складовою частиною якої є ефективні муніципальні структури. При розв'язанні даного питання основним залишається визначення ролі й місця місцевого самоврядування в системі розподілу повноважень між центральними

та місцевими органами влади. Дана проблема належить до розряду таких, інтерес до яких з плином часу не зменшується, а навпаки має тенденцію до зростання.

Проблеми, що наразі вирішують влада і суспільство, за своїм характером і значенням нагадують реформи другої половини XIX ст. Культурно-просвітницька робота у кожному місті мала свої особливості. Аналіз досягнень і прорахунків діяльності органів міського самоврядування у різних сферах міського життя сприятиме пошуку найоптимальнішої моделі децентралізації і шляхів вирішення нагальних потреб місцевих громад.

Різні аспекти даної проблеми були висвітлені у працях науковців кінця XIX – початку XXI ст.¹ У той же час знайомство з відповідною історіографічною літературою засвідчує недостатній рівень наукового осмислення вищезгаданої проблеми взагалі і особливо на регіональному рівні, зокрема і на теренах Лівобережної та Слобідської України. Це і обумовило тему нашого дослідження.

Реформи другої половини XIX ст. вплинули на всі сфери тогочасного суспільства. Зростання чисельності міського населення, зміни його структури, досягнення науки усі ці та інші чинники впливали на формування специфічного за своїм характером соціокультурного середовища. Зміни відбувалися не лише у зовнішньому вигляді міст, але й і повсякденному житті городян. Це змушувало новоутворені органи міського самоврядування враховувати нові потреби містян і шукати шляхи їхнього задоволення.

Громадськість та органи місцевого самоврядування розуміли необхідність культурно-просвітницької діяльності серед населення. Робота самоврядних інституцій з розбудови різних ланок освіти вже не могла задовольнити потреби населення. Зміни, що охопили всі сфери життя суспільства у другій половині XIX ст., ставили перед органами міського самоврядування завдання щодо визначення пріоритетних завдань у діяльності та шляхів їхньої реалізації у культурно-просвітницькій сфері. Одним із напрямків культурно-просвітницької діяльності, до якого долучалися самоврядні інституції, була підтримка театрів та різноманітних музичних колективів.

Так, у містах Полтавської губернії у другій половині XIX ст. працювали чотири театри. Із них два діяли в Полтаві (один розташовувався у кам'яному будинку і належав кушцю Панасенку, інший діяв у міському саду). По одному театру було в Кременчуці та Переяславі. У всі інші міста краю приїздили мандрівні трупи, які з дозволу міської влади виступали в приміщеннях земських управ, громадських клубах та балаганах².

Муниципальні структури Полтавської губернії практично не надавали ніякої фінансової підтримки театральному та музичному руху. Допомога виборних управлінь зводилася до закликів до громадськості та меценатів щодо необхідності розвитку зазначених напрямів культурного життя, надання різноманітних дозволів на діяльність та виділення землі; контроль за репертуаром і порядком.

Центром культурного життя губернії була Полтава. Цьому сприяло відкриття у 1900 р. Полтавського просвітницького дому, розрахованого на 1000 глядачів. Саме два приватні театри і просвітницький дім були місцем виступів театральних труп та музичних колективів, що гастролювали. Ці колективи представляли на суд місцевої публіки опери, балет, оперети, драматичні вистави, водевілі й тематичні лекції. Крім цього, виступали солісти-інструменталісти, майстри сольного співу, хорові колективи, вокальні й інструментальні ансамблі.

З гастролями до Полтави приїздили відомі музиканти і піаністи Й. Гофман (1900 р.), А. Контський (1899 р.), скрипаль Е. Ондржічек (1900 р.), віолончеліст В. Алоїз (1900 р.) [1131]. Різноманітними за складом артистів і репертуаром були виступи театральних труп, які заслужили схвальні відгуки від місцевої публіки і представників міської влади. До Полтави неодноразово з гастролями приїздила харківська оперна трупа Царетеллі, яка представила ряд спектаклів: «Хованщина» і «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Євгеній Онегін» П. Чайковського. Не оминали губерньське місто й іноземні трупи. Восени 1900 р. полтавчани змогли переглянути шістнадцять оперних вистав трупи Кастеляно, які надали можливість усім бажаючим ознайомитися з творами Дж. Верді, Ж. Бізе, Ш. Гуно, А. Тома та інших³. Величезний успіх у полтавської публіки мали солісти Маріїнської опери (Микола Фігнер та

Євгенія Мравіна), Московської опери (Аделаїда Більська, Альма Фольстрьом). До формування культурних смаків містян долучалися і відомі українські оперні співаки (Антон Секан-Рожанський та інші).

Така активність відомих музичних і театральних колективів позитивно вплинула на формування художніх смаків місцевої публіки, її компетенцію в питаннях культури. Дану тезу підтверджують критичні відгуки на виступи окремих артистів (особливо вокального жанру), які відвідували Полтаву лише з комерційною метою і не відзначалися належним рівнем професіоналізму. Наприклад, місцева преса писала про гомеричний сміх публіки, коли артистка Миргородська «петушиним меццо-сопрано» виконувала арію Леля з опери «Снігуронька» М. Римського-Корсакова⁴.

В окремих повітових центрах культурне життя було також достатньо яскравим та різноманітним. Так, у Ромнах у другій половині XIX ст. діяли три театри. Приватний театр Огнева працював навіть у часи Емського акта 1876 р., циркуляру 1881 р. та валуєвської настанови. Наприкінці 90-х років XIX ст. у місті почав діяти літній театр у міському саду. На сценах вищезгаданих театрів виступали аматорські та гастрольні трупи, які, незважаючи на цензурні обмеження, включали до свого репертуару п'єси українських авторів. Найбільше роменчан вразила гра театральних труп із Мінська (антрепренер І. М. Рібаков), з Одеси (керівник М. І. Подберьозкий), з Кременчука (Г. К. Каєвський). На гастролях у м. Ромни приїздили відомий драматург і актор М. Л. Кропивницький та перлина української сцени М. Заньковецька. У 1899 р. до міста приїздив відомий композитор Микола Лисенко.

Під впливом театральних концертних заходів, що відбувалися у місті, зацікавлені представники громадськості створили музично-театральний гурток, в якому в 1882 р. дебютувала видатна українська актриса Г. П. Затиркевич-Карпинська. Достатньо жваве театральне життя міста описував А. П. Чехов під час відвідин Ромен у 1889 р. У той же час необхідно зазначити, що внесок самоврядних інституцій самого міста у театральне життя був мінімальним.

Головним осередком театального концертного життя Харківської губернії було губернське місто. Перші згадки про театральні вистави у місті датуються 1770 р. Стаціонарний драматичний театр розпочав свою роботу в 1812 р. У другій половині XIX ст. у Харкові функціонувало кілька приватних та аматорських театрів при військовому зібранні, театр Дюкової, літній театр Комерційного клубу. У 1897 р. Харківська міська управа купила приватний драматичний театр у спадкоємців Дюкової⁵.

Лише за один сезон 1897 р. драматичний театр дав 168 спектаклів, а прибуток від продажу квитків становив 99800 руб.⁶ Репертуар міського театру був різноманітним: «Горе від ума», «Записки божевільного», «Життя за царя», «Гугеноти», «Севільський цирюльник», «Фауст» та інші⁷. У спектаклях були задіяні як місцеві актори, так і трупи або артисти з інших міст чи країн. Місцева публіка була досить вимогливою, що проявлялося у критичних публікаціях, автори яких закликали акторів та режисерів активніше звертатися до творів світової, російської та української класики.

Представники громадськості та харківське виборне управління поєднували зусилля щодо реалізації культурно-просвітницьких заходів. Існувала успішна практика організації благодійних спектаклів, концертів та тематичних лекцій, зібрані кошти від яких направлялися на підтримку освітніх закладів, богаділень, дитячих ясел, бібліотек тощо. Так, у січні 1897 р. зусиллями учнів місцевої гімназії на чолі з викладачем музики А. Ф. Беншем був організований концерт, а зібрані кошти від нього (160 руб. 80 коп.) передали на потреби міського Будинку Трудолюбів⁸. Того ж місяця у театрі була поставлена опера Обера «Фра-Дяволо», кошти від продажу квитків були спрямовані для вирішення нагальних потреб Харківської громадської бібліотеки⁹. Прибутки від проведення окремих вистав і танцювальних вечорів, що організовувалися у драматичному театрі Харкова, направлялися на розвиток не лише міських бібліотек, але й тих, що функціонували в навколишніх селах¹⁰.

На сцені драматичного та приватних театрів Харкова гралася спектаклі на твори українських авторів (М. Гоголя та інших). Так, протягом зими-весни 1897 р. перед мешканцями міста виступала трупа Товариства малоруських артистів під керівни-

цтвом П. Саксаганського¹¹. У стінах драматичного театру глядачі могли побачити гру корифеїв українського театру Н. Садовського, М. Заньковецької. На гастролі приїздили відомі російські трупи (режисера М. Савіна, П. Стрепетова), а також зірок закордонної сцени (Сара Бернар, Елеонора Дузе, Айра Олдрідж).

Діяльність різноманітних культурно-освітніх закладів Харкова позитивно позначалася не лише на повсякденному житті городян, але й сприяла формуванню художніх смаків, розумінню культурних традицій свого та інших народів. У той же час необхідно зазначити, що в інших містах Харківської губернії існували приватні та аматорські театри або гастролювали мандрівні трупи. Міська влада надавала приміщення для виступу мандрівних театральних колективів, домовлялася про ціну на квитки, знайомила з репертуаром. Найбільш поширеними театрами у провінції були аматорські, що формувалися з однодумців, які шукали місце для виступу та визначалися з репертуаром (театр Бабица у Сумах). Мешканці повітових міст і містечок були позбавлені таких можливостей задоволення своїх культурних потреб, які мали харків'яни, що суттєво збіднювало їхнє життя.

У Чернігівській губернії, як і в Полтавській та Харківській, найнасиченішим на культурні події було життя в губернському місті. Перші спроби створити театр у Чернігові відносяться до початку XIX ст. Але за відсутності стаціонарного приміщення і трупи мешканці міста тривалий час змушені були задовольнятися виступами заїжджих артистів та музикантів¹². У другій половині XIX ст. у Чернігові діяли чотири театри: міський (з 1853 р.), зимовий театр, літній на Валу (з 1875 р.) та в міському саду. Репертуар виступаючих труп був різноманітним: «Наталка-Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Лимерівна», «Утоплена», «Назар Стодоля», «Москаль-чарівник», «Вишневий сад» та інші відомі твори¹³.

Поступово театр все глибше проникав у повсякденне життя мешканців Чернігова. Цьому сприяв не лише репертуар, але й гра акторів. У міських театрах виступали різні трупи. Інколи приїздили актори й імператорських театрів¹⁴. Вимогливість місцевої публіки проявилася в тому, що вона стала мало відвідувати драматичні вистави за п'єсами окремих авторів XIX ст. Вони вважали: «... якщо і дивитися драму, то Шекспірівську, у кожному її слові можна милуватися генієм людини, не те що наша сучасна драма – плаксиве ниття»¹⁵. Натомість позитивні відгуки отримували трупи з цікавими репертуарами і талановитими акторами. Так, на вистави трупи М. Садовського, які йшли протягом місяця, місцева публіка розкуповувала всі квитки. Особливо глядачам сподобалася гра М. Заньковецької у водевілі «Чорноморці» (за повістю Я. Кухаренка), «Лимерівна» (П. Мирного) та опері «Утоплена» (М. Лисенка)¹⁶.

Смаки місцевої публіки засвідчує факт звернення останніх до режисерів у 1881 р. з проханням поставити п'єси «Наталка Полтавка», «Сватання на Гончарівці», «Назар Стодоля», «Москаль-чарівник». Кошти від продажу квитків міська влада і громадськість планували спрямувати на реалізацію благодійних актів. При виборі п'єси для репертуару режисери повинні були пам'ятати про існуючі цензурні обмеження: твори російською мовою повинні були переважати, не виконувати заборонені твори та п'єси на «іудейській мові»¹⁷.

У тих населених пунктах, де не було приватних або аматорських театрів і труп, мешканцям залишалося лише чекати приїзду мандрівних театральних колективів. Серед найбільш старих і відомих були театри у Ніжині (один з них аматорський при історико-філологічному інституті). Міська влада Ніжина фактично не впливала на їхню діяльність, періодично залучаючи їх до різноманітних культурних або благодійних заходів.

Музеї, як осередки культурного життя, не відігравали визначальної ролі в житті міського населення Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній. Як у випадку з театрами, муніципальні структури часто надавали лише моральну підтримку у відкритті музеїв. У той же час влада міст, де діяли такі заклади, поширювала інформацію про них серед населення, проводила тематичні лекції в приміщеннях музеїв тощо.

Характерною особливістю діяльності музеїв у другій половині XIX ст. була їхня демократизація. Їх могли засновувати держава, самоврядні інституції, пред-

ставники різних верств населення, громадські організації та товариства. Головною метою музеїв стає публічність, спрямованість на освіту широких верств населення. У цей час продовжують діяти старі музеї і відкриваються нові. Якщо влада міста самостійно не відкривала і не утримувала музеї, то намагалася делегувати своїх гласних або найбільш шанованих городян до складу попечительських рад, які безпосередньо впливали на зміст експозицій та культурно-просвітницьку діяльність установ. У досліджуваний період у Російській імперії створювалися музеї загальні й спеціалізовані. Головним їхнім завданням була робота з колекціями (визначення експонатів, опис та систематизація). Вони випускали каталоги своїх колекцій, які давали можливість отримати попередню інформацію щодо речей, що там зберігалися. Популярним напрямом роботи музеїв були спеціальні лекторії або проведення «народних» лекцій. Такі заклади стали загальнодоступними. Їх відвідували як діти, так і дорослі, які отримували там різноманітну інформацію, у тому числі і завдяки новаціям при створенні експозицій. У другій половині XIX ст. утвердилася практика розміщувати біля експонатів детальну інформацію про них на етикетці. Це дозволяло відвідувачу навіть без екскурсії отримувати певні відомості, які розширювали його світогляд та знання в окремих галузях¹⁸. У той же час необхідно зазначити, що на розвиток музейної справи впливала русифікаторська політика царизму, яка не заохочувала розвиток і дослідження національних культур. Усі уряди лише підтримували вивіз до Санкт-Петербурга та Москви реліквій, історичних і культурних цінностей.

Отже, ціла група чинників вплинула на незначну кількість музеїв на території Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній. Так, у 1892 р. за ініціативи відомого вченого-грунтознавця професора В. В. Докучаєва відкрився Полтавський природничий музей, який з часом став краєзнавчим. Учений протягом 1888–1892 рр. проводив дослідження ґрунтів Полтавської губернії. Саме зібрані експедицією матеріали стали основою музейної експозиції: 4000 зразків ґрунтів, 500 одиниць гірських порід та 800 аркушів гербаріїв. Першим директором музею став М. О. Олеховський. Головну підтримку закладу надавало губернське земство, яке спочатку виділило під експозицію три кімнати у флігелі, а пізніше – третій поверх у новозбудованому приміщенні губернського земства. Муніципальні структури міста, як і у випадку з театром, сприяли поширенню інформації про музей серед населення, інколи надавали різну допомогу та проводили на базі закладу різні культурно-просвітницькі заходи.

Другим потужним музейним закладом, що діяв у Полтавській губернії у другій половині XIX ст., був приватний музей Катерини Миколаївни Скаржинської. Він розташовувався на хуторі Круглик на околиці Лубен. Сам музей займав двоповерховий флігель. З перших днів своєї діяльності заклад мав загальнодоступний характер. Особливою рисою його була історико-краєзнавча спрямованість. Керівництво активно збирало експонати для стендів. Лише за 1898–1901 рр. експозиції переглянули 1228 відвідувачів. Фонди склалися з 20000 експонатів (3000 – з археології, 5178 – з історії, 9533 – з етнографії, 3836 – з природознавства)¹⁹. Музейна бібліотека нараховувала 4000 книг. Серед експонатів та документів музею були речі та автографи Є. П. Гребінки, Г. С. Сковороди, О. В. Суворова та інших. Заклад набув популярності не лише в Полтавській губернії, але й за її межами. Працювати з фондами приїздили відомі дослідники та культурні діячі: В. Б. Антонович, В. П. Горленко, Г. І. Нарбут, Д. І. Яворницький та інші²⁰. К. М. Скаржинська хотіла, щоб на базі її музею було створено громадський музей у Лубнах. Але її мрії не реалізувалися. Однак, незважаючи на це, музей став осередком наукової та культурно-просвітницької діяльності регіону, сприяючи підняттю культурно-освітнього рівня місцевого населення.

У Харкові з 1805 р. діяв музей при університеті. В. Каразін купив для нього колекцію графічних творів (2477 експонатів). Серед яких були малюнки А. Дюрера та Ф. Буше. Однак дана установа була малодоступною для пересічних громадян. У 1886 р. у місті було відкрито художньо-промисловий музей, експозиція якого складалася із трьох частин (художньої, етнографічної та історичної). Однак для міста з населенням майже у 180000 мешканців така кількість музеїв була явно недостатньою і не могла задовольнити культурні потреби городян.

У Чернігівській губернії діяло кілька музеїв у другій половині XIX ст. – перші роки XX ст. Один при Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька. Перша згадка про мюнцкабінет при навчальному закладі відноситься до 30-х років XIX ст.²¹. У 1837 р. там зберігалося 66 монет і медалей. Колекція музею постійно поповнювалася за рахунок пожертв. Важливу роль у формуванні нумізматичної колекції відіграв попечитель Ніжинського ліцею (з 1875 р. інституту) граф Г. О. Кушелев-Безбородько. У 1872 р. він заповів свою колекцію монет та медалей разом із виставочними стендами музею навчального закладу²². У 1897 р. кількість експонатів зросла до 5610 екземплярів²³. Музей був достатньо відомим і популярним серед мешканців Ніжина, які долучалися до формування колекцій. У той час слід зазначити, що основну масу відвідувачів становили студенти, гімназисти, викладачі та науковці. Пересічні громадяни хоч і мали змогу відвідувати музей, але були менш активними.

Крім Ніжина, у Чернігові діяли три музеї: музей старожитностей В. Тарновського, Єпархіальне сховище старожитностей та історико-археологічний музей Чернігівської губернської комісії. Музей В. Тарновського мав значну кількість речей, пов'язаних з Т. Г. Шевченком (офорти, малюнки, особисті речі), а також різноманітні предмети козацької доби: козацька зброя, побутові речі, булави, бунчуки тощо²⁴. Музей старожитностей був громадським закладом, який могли відвідувати всі бажаючі. Міська влада Чернігова намагалася популяризувати діючі в місті музеї і навіть рекомендувала вчителям навчальних закладів активно використовувати екскурсії та тематичні лекції в стінах музею з метою кращого засвоєння навчального матеріалу і для вивчення історії рідного краю. Фонди Єпархіального сховища старожитностей більше використовували місцеві та приїжджі дослідники. Опрацьовані матеріали дозволяли останнім аргументовано висвітлювати історію Чернігівщини на сторінках місцевої преси або в наукових публікаціях, які доносили до пересічних громадян маловідомі факти з історії Чернігівщини.

Співпраця органів міського самоврядування та громадськості у культурно-просвітницькій роботі не обмежувалася театральньо-гастрольною сферою та музеями. Закликаючи громади міст та меценатів до співпраці у культурній сфері, самоврядні інституції Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній намагалися використовувати важливі пам'ятні дати або ювілеї для проведення відповідних заходів культурно-просвітницького характеру. Наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. серед населення набирає популярності традиція увічнення видатних особистостей або подій встановленням пам'ятників чи знаків. Переважна більшість із них припала на представників царської родини Романових, але були і винятки.

Так, громада Сум виступила з ініціативою щодо вшанування пам'яті Івана Герасимовича Харитоненка – засновника династії промисловців і відомого мецената. Навіть у своєму заповіті Іван Герасимович значну увагу приділив допомозі знедоленим, освіті, культурі та церкві²⁵. На похорони мецената прийшло близько 15000 чоловік. Плідна діяльність І. Г. Харитоненка на благо міста та його громади стала причиною звернення мешканців Сум до місцевої влади, адміністрації та уряду щодо встановлення пам'ятника. Ініціатива громадськості пройшла випробування чиновницькою бюрократією. Цілих вісім років ініціативна група з числа мешканців Сум доводила, що І. Г. Харитоненко гідний такого вшанування за свою діяльність. Спочатку уряд відмовив у клопотанні про встановлення пам'ятника, бо заслуги І. Г. Харитоненка «... не ставлять його ім'я поруч із іменами видатних російських діячів, монументами яких прикрашені міста Росії»²⁶. Лише у 1894 р. після звернення до царя різних політичних і громадських діячів дозвіл на спорудження пам'ятника було отримано. Його було встановлено на зібрані міською громадою кошти (45000 руб.) у жовтні 1899 р. Автор пам'ятника – французький скульптор Арістид Круазі²⁷. Територія навколо пам'ятника в центрі Сум була впорядкована (ліхтарі, квіти, алея) і стала одним із улюблених місць відпочинку городян.

Місцеві адміністрації та уряд у переважній більшості з недовірою ставилися до ініціатив «знизу» і часто сприймали їх як спроби отримати нові повноваження та збільшити самостійність. Консерватори вважали, що ініціатива щодо вшанування тих або інших осіб чи подій повинна йти від державних установ і чиновників.

Підтвердженням небезпідставності недовіри влади щодо громадської ініціативи можна вважати випадок у Харкові. Олексій та Христина Алчевські, відомі своїми демократичними проукраїнськими поглядами, у 1898 р. замовили бюст Т. Г. Шевченка. Цю роботу виконав відомий скульптор, професор Санкт-Петербурзької Академії мистецтв В. Бекешев. Замовнику бюст поета коштував 1000 руб.²⁸. Однак місцева влада категорично виступила проти його встановлення в одному з публічних місць Харкова, бо це б означало визнання не лише творчих досягнень Кобзаря, але і його політичних ідей. Алчевські, зрозумівши, що не зможуть переконати місцеву та центральну владу, знайшли своєрідний вихід із ситуації. Вони встановили бюст Т. Г. Шевченка у приватному порядку на території своєї садиби. З урахуванням того, що Алчевські були однією з впливових та шанованих родин Харкова, їхній вчинок набув розголосу і мав певний вплив на свідомість не лише міської громади губернського міста.

Але, незважаючи на таку позицію офіційної влади, місцеві громади та окремі меценати продовжували ініціювати встановлення пам'ятників та знаків видатним особистостям. Так, у Новгороді-Сіверському наприкінці XIX ст. було встановлено бюст О. С. Пушкіна²⁹. На жаль, він був розташований у непримітному місці, і городяни мало його відвідували.

У Полтаві в 1894–1895 рр. за проектом архітектора М. М. Ніконова та під керівництвом М. І. Барінова було споруджено новий пам'ятник (на місці старого), присвячений Полтавській битві. На кургані у формі зрізаного конусу висотою 6,4 м було встановлено гранітний хрест висотою 7,5 м³⁰. Ініціатором даного пам'ятника був уряд, місцева адміністрація та міська влада, які не могли проігнорувати ініціативу «згори», підтримали урядову пропозицію. Встановлений знак мав яскраво виражене ідеологічне навантаження. Він повинен був сприяти правильному розумінню історії українського народу і вихованню молоді у монархічному вірогідданському дусі.

Отже, наведені матеріали засвідчують, що просвітницько-культурна робота сприймалася переважною більшістю представниками самоврядних інституцій, як другорядна і здійснювалася по залишковому принципу. Влада багатьох міст намагалася до розв'язання вищезгаданих проблем залучати громадськість і меценатів, а собі відводила контролюючу роль. Слід відзначити, що окремі гласні не розуміли важливості даної роботи, а тому вважали правильним спрямування коштів на вирішення нагальних проблем медичної галузі, благоустрій та інше. Такий підхід звужував можливості містян долучатися до досягнень науки та кращих зразків мистецтва, що негативно позначалося на їхньому повсякденному житті і світогляді.

1. Багалеї Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования с 1655 по 1905 г. / Д. И. Багалеї, Д. П. Миллер. – Х.: Тип. М. Зильберга, 1912. – Т. 2. – 973 с.; Вологодцев И. К. Особенности развития городов Украины / И. К. Вологодцев // Труды комиссии по изучению городов. – Х.: Изд. Госплана УССР, 1930. – Вып. I. – С. 93–205; Антонов А. А. История Харьковского городского самоуправления. 1654–1917. / А. А. Антонов, В. Л. Маслийчук, А. Ф. Парамонов. – Х.: Регион-Информ, 2004. – 192 с.; Аскерова Л. С. Театр у повсякденному житті чернігівців у XIX – на початку XX ст. / Л. С. Аскерова // Література та культура Полісся. – Ніжин. Вид-во НДУ, 2010. – Вып. 57. – С. 272–278; Донік О. М. Родина Терещенків в історії добродійності / О. М. Донік. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 314 с.; Самойленко Г. В. Нариси культури Ніжина / Г. В. Самойленко. – Ніжин: НДПІ, 1995. – Ч. 2. Театральне та музичне життя в XVII–XX ст. – 186 с.; Чорний Д. М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) / Д. М. Чорний. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 304 с.

2. Литвиненко А. Гастрольно-концертная жизнь Полтавы рубежа XIX–XX столетий: хроника художественных событий [электронный ресурс] / А. Литвиненко. – Режим доступа: <http://histpol/pl/ua/ru/kultura/muzyka?id=4131>.

3. Там само.

4. Южный край. – 1897. – 10 июля.

5. Южный край. – 1897. – 16 марта.

6. Южный край. – 1897. – 19 января.
7. Южный край. – 1897. – 16 января.
8. Южный край. – 1897. – 13 января.
9. Южный край. – 1897. – 6 февраля.
10. Южный край. – 1897. – 23 апреля.
11. Павловский И. Ф. Полтава. Исторический очерк ее, как губернского города в эпоху управления генерал-губернатора (1802–1856) / И. Ф. Павловский. – Х.: САГА, 2009. – С. 222–223.
12. Театр и искусство // Черниговские губернские ведомости. – 1905. – № 95. – Часть неофициальная. – С. 4.
13. Аскерова Л. С. Театр у повсякденному житті чернігівців у ХІХ – на початку ХХ ст. / Л. С. Аскерова // Література та культура Полісся. – Ніжин. Вид-во НДУ, 2010. – Вип. 57. – С. 272–278.
14. Театр // Черниговские губернские ведомости. – 1890. – № 81. – С. 3.
15. Сапон В. Вулиці старого Чернігова: Історико-краєзнавчі етюди / В. Сапон. – Чернігів: Деснянська правда, 2007. – С. 2.
16. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, оп. 534, спр. 421, арк. 4 – 6.
17. Российская музейная энциклопедия. – М.: Прогресс, Рипол Классик, 2001. – С. 101–102.
18. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – С. 869–870.
19. Там само.
20. Отчет Министра народного просвещения за 1837 г. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1838. – Апрель. – С. 74.
21. Описи нумизматического собрания учреждений Нежинской высшей школы середины ХІХ – первой трети ХХ в.: исследования и документы / Сост.: Самойленко А. Г., Зозуля С. Ю., Потапенко Н. В. – Нежин: НГУ им. М. Гоголя, 2013. – С. 17–29.
22. Козловский И. П. Отчет о состоянии коллекции Института князя Безбородько к 1 января 1918 года / И. П. Козловский // Известия Историко-филологического института князя Безбородько в Нежине. – Нежин: Б.и., 1918. – Т. 32. – С. 22–29.
23. Аскерова Л. С. Чернігів у ХІХ – на початку ХХ ст.: Формування міського середовища: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. С. Аскерова. – Чернігів, 2012. – С. 169.
24. Церковные ведомости. – 1891. – № 50. – С. 2.
25. Чорний Д. Міське господарство Харкова на початку ХХ ст. / Д. Чорний // Вісник Харківського університету ім. В. Н. Каразіна. – 1996. – Вип. 1. – С. 36–43.
26. Покидченко Л. А. Архивные документы об истории памятника И. Т. Харитоненко в Сумах / Л. А. Покидченко // Матеріали другої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми: Вид. СДПУ, 1994. – Частина І. Історія. – С. 53–58.
27. Там само.
28. Барков Д. Первый памятник Кобзарю поставили меценаты Алчевские / Д. Барков. – Дело. – 2006. – 9 января. – С. 2.
29. Полтавские епархиальные ведомости. – 1895. – № 18; Полтавские епархиальные ведомости. – 1895. – № 19.
30. Нікітін Ю. О. Діяльність органів міського самоврядування Лівобережної і Слобідської України по благоустрою в 1870–1900 роках / Ю. О. Нікітін // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: зб. наукових праць. – Випуск 7. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – С. 125–127.

Раскрывается степень участия органов городского самоуправления Полтавской, Харьковской и Черниговской губерний в развитие театрально-концертного движения во второй половине ХІХ ст. Показаны факторы, которые влияли на деятельность театральных трупп и музыкальных коллективов. Среди них наиболее важными были:

скромные финансовые возможности органов самоуправления, отношение официальных властей к украинской культуре и непонимание части гласных значения и роли культурно-просветительской работы среди городского населения.

Показано, что большая часть городского населения не имела возможности ознакомиться с лучшими образцами театрального и музыкального искусства. Установлено, что стационарные театры действовали в основном в губернских городах. Муниципалитеты при возможности предоставляли театрам и музыкальным коллективам помещения и распространяли среди городского населения информацию об их деятельности. Установлен приблизительный репертуар, актеров, музыкантов, которые пользовались наибольшей популярностью среди горожан указанных регионов. Показана роль мероприятий культурного характера на формирование художественного вкуса горожан и специфической социокультурной среды в городах. Освещена роль общественности и меценатов при проведении культурно-просветительской работы.

Доказано, что развитие музейного дела в изучаемых регионах практически полностью зависело от общественной инициативы. Установлена хронология создания музеев в Полтавской, Харьковской и Черниговской губерниях во второй половине XIX века. Показана роль немногочисленных музеев в культурной жизни городов, а также основные направления их деятельности. Доказано, что культурно-просветительская работа в городах Левобережной и Слободской Украины во второй половине XIX века осуществлялась по остаточному принципу.

Либеральные реформы второй половины XIX ст. способствовали формированию у активной части городского населения желания ввести практику увековечивания выдающихся людей или событий. Такая «инициатива» не всегда нравилась центральной власти и местным чиновникам, потому что иногда противоречила официальной идеологии.

Ключевые слова: Левобережная, Слободская Украина; реформы; городское самоуправление; меценаты; театры; музеи.

The article deals with the degree of participation of the City government of Poltava, Kharkiv and Chernihiv provinces in the development of the theater-concert and museum movement in the late XIXth century. The factors influencing the activity of theater troupes and musical groups are revealed. Among them, the most important were: modest financial possibilities of self-governing institutions, official government attitude to Ukrainian culture and lack of understanding of the importance of cultural work among the urban population.

It is indicated that the vast majority of the urban population was deprived of the opportunity to be engaged in exploring of best examples of theater and music art. It is shown that stationary theaters operated mainly in provincial towns. The municipal government, whenever possible, gave premises to theaters and musical groups and disseminated information on their activities among the population. Approximate repertoire, actors, musicians who were the most popular among townspeople of these regions is given. The role of cultural activity in the formation of artistic taste of townspeople of peculiar social-cultural environment in cities is shown. The role of the public and sponsors in the implementation of cultural work is given.

It is proved that the development of museums in researched regions is entirely dependent on public initiative. The chronology of creation of museums in Poltava, Kharkiv and Chernihiv provinces in the late XIXth century is given. The role of thin museum institutions in cultural life of cities and the main directions of their activities are presented.

It is proved that cultural and educational work in the towns of Left Bank and Slobidska Ukraine in the late XIXth century was carried out residually.

The liberal reforms of the late XIXth century facilitated the perpetuation of eminent personalities or events in active urban communities. This 'initiative' was not pleased by the central government and local officials, because sometimes it contradicted the official ideology.

Keywords: Left Bank, Slobidska Ukraine, reforms, City government, sponsors, theaters, museums.